

Społeczność żydowska w Żyrardowie

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

ŻYRARDÓW

שגה

Muzeum Getta
Warszawskiego

Osadnictwo żydowskie w Żyrardowie rozwinęło się w połowie XIX w., kiedy to obszar Rudy Guzowskiej doświadczył ekonomicznego i przemysłowego wzrostu, spowodowanego rozwojem tamtejszej fabryki lnu, która dała nazwę miastu. W tym czasie do szybko powiększającej się osady napływali Żydzi z okolicznych miejscowości, m.in. Wiskitek, Mszczonowa, Skierniewic, Grodziska Mazowieckiego.

W latach siedemdziesiątych XIX w. Żydzi wybudowali synagogę i mykwę, założyli także cmentarz. W 1912 r. społeczność żydowska Żyrardowa liczyła ponad 3700 osób, tj. około 10 procent ówczesnej populacji tej miejscowości. W większości byli to kupcy, handlarze lub rzemieślnicy, a ich klientelę stanowiła wielonarodowa grupa robotników z rozwijających się fabryk. Żydzi zajmowali się również kluczową dla lokalnej gospodarki dystrybucją żyrdardowskich wyrobów w kraju i za granicą. W mieście funkcjonowały dwa banki żydowskie oraz kasa pożyczkowa. Istniało siedem różnych placówek edukacyjnych, a do tego żydowska młodzież mogła się udzielać w ruchu syjonistycznym i chalucowym. W Żyrardowie działały zarówno konserwatywno-religijna partia Aguda, jak i lewicowo-socjalistyczny Bund, Polska Partia Socjalistyczna czy komuniści.

Relacje między społecznością polską i żydowską różnie się układały, szczególnie w dobie kryzysu gospodarczego lat trzydziestych XX w. Między innymi organizowano bojkot ekonomiczny przeciwko Żydom. Trudności finansowe powodowały też wzrost fal emigracji tej społeczności z miasta.

Żydzi mieszkali głównie w okolicach ulic 1 Maja, Okrzei i Mireckiego, w pobliżu swoich warsztatów i sklepów. Biedniejsza część społeczności zamieszkiwała dzisiejsze ulice Okrzei, Łukasińskiego, Narutowicza, Szulmana; w ich pobliżu znajdowały się synagoga, mykwa oraz szkoły żydowskie. W Żyrardowie istniała też Biblioteka im. Pereca, miała w swoich zbiorach książki oraz prasę wydawaną w jidysz, po hebrajsku oraz po polsku. W przededniu wojny w Żyrardowie mieszkało ponad 3 tys. Żydów, nadal stanowili około 10 procent ludności miasta.

Niemcy zajęli Żyrardów już 12 września 1939 r., niedługo potem częściowo zdewastowali cmentarz, a ozdobne macewy wykorzystali do utwardzenia dróg. Później teren cmentarza stał się miejscem egzekucji – tam naziści rozstrzeliwali osoby schwytane w Żyrardowie i okolicach.

W kolejnych miesiącach okupacji w mieście, podobnie jak w całym Generalnym Gubernatorstwie, wprowadzano antyżydowskie rozporządze-

nia, konfiskowano warsztaty i zakłady pracy, odbierano majątki. W październiku 1940 r. Niemcy przystąpili do tworzenia getta w Żyrardowie; w grudniu wyodrębnili tzw. obszar zamknięty, obejmujący ulice 1 Maja, Okrzei, Mireckiego, gęsto zamieszkane przez Żydów. Przewodniczącym żydowskiej Rady Starszych został Jakób Baron. Do getta przesiedlono ponad 1100 Żydów z tzw. terenów wcielonych do Rzeszy oraz z okolicznych miejscowości. Pozwolono im zabrać jedynie bagaż osobisty. Miejscowi volksdeutsche przekazywali nazistom adresy spolonizowanych rodzin żydowskich, a następnie brali udział w zajmowaniu ich mieszkań. Początkowo Żydzi mogli opuszczać getto w godzinach porannych, ale popołudnia i noc musieli spędzać na niezwykle zatłoczonym obszarze zamkniętym. Byli wykorzystywani do prac przymusowych przy budowie i naprawie dróg oraz regulacji dopływów rzek, np. Bzury. W synagodze natomiast Niemcy zamykali schwytanych w łapanekach mieszkańców Żyrardowa.

Przeludnienie oraz trudności z zaopatrzeniem stanowiły ogromny problem. Pod koniec listopada 1940 r. członkowie Komitetu Pomocy Społecznej ustanowionego przez Judenrat pisali do Żydowskiej Samopomocy Społecznej, prosząc o wsparcie działającej kuchni ludowej: „Miasto Żyrardów obciążone jest większą liczbą wysiedlonych znajdujących się w skrajnej nędzy. Lista osób podopiecznych sięga powyżej 1300, tj. 40% ludności żydowskiej znajdującej się tak pod względem materialnym, jak i sanitarnym w nader opłakanych warunkach”. W grudniu 1939 r. według Komitetu kuchnia ludowa wydawała 700 obiadów dziennie – z posiłków korzystali wysiedleńcy z Kowala, Lubienia, Kalisza, Łodzi, Mszczonowa, a także Żydzi żyrardowscy. Dodatkowo Komitet Pomocy w styczniu 1941 r. pisał o wydawaniu produktów żywnościowych dla około 600 osób i prosił o dodatkowe środki.

18 stycznia 1941 r. do Żyrardowa deportowano około 900 sochaczewskich Żydów; łącznie w getcie stłoczono około 5 tys. osób. W pierwszych dniach lutego 1941 r. Żydów z Żyrardowa przesiedlono do getta w Warszawie. Ich miejsce zajęli później Żydzi z Sochaczewa, Wiskitek oraz Mszczonowa, również po kilku dniach wysiedleni do Warszawy. Tam, w getcie warszawskim, groziła im śmierć głodowa, tyfus oraz deportacja do niemieckiego obozu zagłady w Treblince. Większość żyrardowskich Żydów nie przetrwała II wojny światowej.

Aleksandra Szarapanowska

✧ Zdjęcie przedstawia moment likwidacji getta w Żyrdowie, zostało wykonane na początku lutego 1941 r. najprawdopodobniej przez Karola Marcza (AIPN)

✧ Zdjęcie na pierwszej stronie: deportacja Żydów z Żyrdowa do getta warszawskiego, luty 1941 r. (AIPN)

Bibliografia:

B. Engelking, J. Leociak, *Getto warszawskie: przewodnik po nieistniejącym mieście*, Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów, Warszawa 2015

J. Żak, *Z dziejów miasteczka w kolorze niebieskim. O społeczności żydowskiej z Żyrdowa i okolic*, Żyrdów 2010, www.muzeumzyrdow.pl/index.php?p=wystawy&czasowa=1&id=46

Żyrdów [w:] *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*, t. 2: *Ghettos in German-Occupied Eastern Europe*, cz. A, red. nac. G.P. Megargee, red. tomu M. Dean, Bloomington and Indianapolis 2012

Żyrdów [w:] *The Yad Vashem Encyclopedia of the Ghettos during the Holocaust*, Yad Vashem 2009
Żyrdów, <http://cmentarze-zydowskie.pl/zyrdow.htm>

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/z/372-zyrdow/116-miejsca-martyrologii/53327-getto-w-zyrdowie>

<https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/z/372-zyrdow/99-historia-spolecznosci/138552-historia-spolecznosci>